

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ У БЕОГРАДУ

ИСТОРИЈСКИ ЧАСОПИС

Књ. XIX

1972

Редакциони одбор

ВЛАДИМИР СТОЈАНЧЕВИЋ, ДАНИЦА МИЛИЋ,
ЉИЉАНА АЛЕКСИЋ, ДУШАНКА БОЈАНИЋ - ЛУКАЧ

Одговорни уредник

РЕЉА НОВАКОВИЋ

Директор историјског института

№ 15.110

БЕОГРАД

1972.

САДРЖАЈ

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

	Страна
Реља Новаковић, <i>Нека запажања о 29. и 30. глави</i> <i>De administrando imperio</i> — — — — — — — — — —	5
Гавро Шкриванић, <i>Martin Waldeseemüller, Tabula moderna Bossinae, Serviae, Graeciae et Sclavoniae</i> — — — — — — — — — —	55
Душан Синдик, <i>Ко је аутор оснивачке повеље храма св. Николе у Хвосну?</i>	67
Гордана Томовић, <i>Поморска карта Ангелина Дулцера из 1339. г.</i> — —	79
Милица Николић, <i>Карта Србије Бакома Кантелија да Вињоле из 1689. год.</i>	101
Вук Винавер, <i>Судбина револуције цена у Дубровнику (са освртом на револуцију цена на Балкану и у Подунављу)</i> — — — — — — — — — —	135
Владимир Стојанчевић, <i>Да ли је било политичке акције Србије у Босни за ослобођење од турске власти пре Гарашаниновог „Начертанија“?</i>	165
Љубомир Дурковић — Јакшић, <i>Сарадња Југословена и Пољака у Паризу 1848 — 1849. године</i> — — — — — — — — — —	185
Олга Зиројевић, <i>Вучитрнски и призренски санџак у време владавине Сулејмана Величанственог</i> — — — — — — — — — —	263
Славко Гавриловић, <i>Две вести о Србији и Балкану из друге половине XVIII века</i> — — — — — — — — — —	277
Милорад Радевић, <i>Два ситна прилога за историју првог српског устанка</i>	281
Срета Пецињачки, <i>Неколико исписа из темишварског архива</i> — — — — —	287
Драгољуб Живојиновић, <i>Покушај „атентата“ на краља Николу 1918. год.</i>	303
Андреј Митровић, <i>Дучићев опис краља Фердинанда Кобуршког и прилика у Бугарској почетком 1911. године</i> — — — — — — — — — —	317

ПРИКАЗИ

Mustafa Cezar, <i>Osmanlı Tarihinde Levendler</i> , Istanbul 1965 (D. Војанић—Лукаћ) — — — — — — — — — —	329
Др Душан Кашић, <i>Српски манастири у Хрватској и Славонији</i> , Београд 1971 (М. Митровић) — — — — — — — — — —	336
Др Славко Гавриловић, <i>Рума — трговиште у Срему 1718—1848/49</i> , Нови Сад 1969 (М. Митровић) — — — — — — — — — —	339
Др Димитрије — Димо Вујовић, <i>Црна Гора и Француска 1860 — 1914</i> , Цетиње 1971 (Љ. Алексић—Пејковић) — — — — — — — — — —	341
Љубомир Дурковић — Јакшић, <i>Пољски револуционар у Београду уочи устанка у Пољској 1830, Ослобођење градова у Србији од Турака 1862 — 1867</i> , Београд 1970 (Б. Живановић) — — — — — — — — — —	345
Љубомир Дурковић — Јакшић, <i>Учествовање пољских револуционара у животу Београда почетком друге половине XIX века, Годишњак града Београда XIV</i> , Београд 1967 (Б. Живановић) — — — — — — — — — —	347

ДА ЛИ ЈЕ БИЛО ПОЛИТИЧКЕ АКЦИЈЕ СРБИЈЕ У БОСНИ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ОД ТУРСКЕ ВЛАСТИ ПРЕ ГАРАШАНИНОВОГ „НАЧЕРТАНИЈА“?

У СРПСКОЈ историографији узима се обично да је политичка акција Србије на ослобођењу српског народа у Турској, као и у Аустрији, везана за Гарашаниново „Начертаније“ и да је, по томе програму спољне политике Србије, политичка пропаганда у неослободеним крајевима почела после 1844. године. У предратној историографији на расветљавању проблема настанка и непосредних политичких последица „Начертанија“ истраживачки је највише радио Драгослав Страњаковић, а од послератних Радосав Перовић, Војислав Вучковић, Љубомир Дурковић, Илија Кеџмановић, Љиљана Алексић и Милорад Екмечић. Са изузетком В. Вучковића¹ није, међутим, расправљано исцрпније о правцима и методама спољне политике Кнежевине Србије последњих година кнез Милошеве и кнез Михаилове прве владе, за које се сматрало да су главну, и рекло би се, једину пажњу посветили уставобранитељском питању и проблему политичког односа везалне кнежевине Србије и Порте, као сизерена српске националне аутономије. (Чак ни тако важном догађају из националне историје као што је тзв. Нишки, или, тачније речено, Лесковачко-Нишки, устанак 1841. године није посвећена практично никаква пажња).² Узимало се за сасвим утврђено и по-

1 Војислав Вучковић, *Кнез Милош и основна политичка мисао садржана у Гарашаниновом „Начертанију“*, Југословенска Ревиија за међународно право, I, Београд, 1957. — Исти, *Српска криза у Источном питању (1842—1843)*, Изд. САН, књ. ССLXXIV, Београд, 1957, 3—43, и д. — Такође види: Владимир Стојанчевић, *Кнез Милош према Порти и народним покретима у Турској 1828—1839. године*, Зборник Историјског музеја Србије, 6, Београд, 1969, 41—71. — Исти, *Судбина вођа Нишко-Лесковачког устанка у Србији 1841/42. године*, Лесковачки зборник, XI, Лесковац, 1971, 67—72.

2 Ако се изузму на више места разбацане партије у делу Нила Попова, *Србија и Русија од Кочине Крајине до Св. Андрејевске скупштине*, св. 3, 4, Београд, 1870, о знаменитим догађајима историје српског народа у Турској 1841. године, најпре је документовано код нас писао Aleksa Ivić, *Ustanak pora Lovice Nića (1834) i buna Leskovačkih i Vranjskih Srba (1842) godine*, Zagreb, 1919 (прештампано из »Кпјіжевног Југа«). — Упоредити најновије резултате код: Владимир Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године*, Београд, 1971, 145—168, и д. (тамо и најновија литература о овом питању).

стојано да је „Начертаније” представљало не само начелно и програмско презентирање националне спољнополитичке оријентације Кнежевине Србије већ да је њиме управо започела политика методичног и смишљеног национално-револуционарног рушења турске власти и у Србији и у српским крајевима под турском влашћу. Политика лојалности Србије према Порти узимала се за начелни став српске владе после српско-турског поравнања 1830. и 1833. године, за читавих десет-дванаест година пре „Начертанија”. Међутим, тајна политичка активност Србије у Турској била је почела знатно пре 1844/45. године и имала је, разумљиво, нешто другојачије видове иступања него што је то било предвиђено „Начертанијем”.³ О томе има нешто података и казивања и у историјској литератури, али, помало неочекивано, и у неким фондовима старог Далматинског Намесништва за Далмацију у Задру. У сваком случају горње питање заслужује да се размотри и поново оцени.

1.

О првим политичким активностима Србије у Босни после абдикације кнеза Милоша аустријски погранични органи извештавали су још средином јануара 1840. године, када је православни свештеник из Гламоча пребегао у Далмацију и био полицијски испитиван у Задру. Већ тада Аустријанци су се трудили да сазнају, како су веровали, што више појединости, како се у извештају говорило, о српско-руској агитацији у Босни (*»über die serbisch-russische Umtriebe*).⁴ За тим, исте 1840, док је зима још трајала, аустријска обавештајна служба дошла је до вести о томе да је у Босни било приметно кретање православног, српског, становништва, чији је циљ био ослобођење од турске управе. У једном извештају од 5. фебруара исте године говорило се како становници „грчко-источне” вероисповести очевидно желе и раде на томе да се отцепе од турске власти и да заснују сопствену власт уз несумњиву подршку из Србије и, како се тврдило, под несумњивим утицајем који је долазио и са руске стране⁵. По једном другом извештају, од 5. марта, потврђивале су се вести да је у пограничним крајевима Босне у последње време све приметније узбуђење, особито међу православним становништвом,

3 Видети: Владимир Стојанчевић, *Политички погледи кнеза Милоша Обреновића на питање ослобођења балканских народа*, Историјски часопис, IX—X, Београд, 1957, 345—362.

4 Државни Архив у Задру, *Geheime Acten*, 1840—1841—1842, Cath. unica, k. 21. — Извештај из Задра № 40, од 22. I 1840.

5 *»Aus Bosnien vernimmt man, dass die dortigen Bewohner gr. n. u. Glaubens sehnlich wünschen und dahin arbeiten, sich der türkischen Bothmässigkeiten entziehen, und unter eine Regierung ihres Glaubens zu treten, wobei unmittelbare Einwirkung von Serbien und ein aufmunternder Einfluss von Seite Russlands vermuthet wird«*. — DAZ. Нав. м. № 50 R од 5. II 1840.

и жеља њихова за ослобођењем од турског господства.⁶ Као разлози за ово наводиле су се самовоља турских власти и глобе, а посебно тешка оскудица у храни те године.⁷ Осим тога народ је патио много и од разних изнуђивања и строгости са којом је сакупљан харач у овој гладној години. Јер Гилхански хатишериф није се никако спроводио у Босни, а то је све јако отежавало стање народа под турском влашћу.⁸ Велика глад се нарочито осећала крајем пролећа 1840. године. С друге стране, велика размирица која се водила међу босанским Фрањевцима (у питању је био велики сукоб са бискупом Р. Баришићем⁹ чинила је друштвену и политичку ситуацију међу хришћанским становништвом у Босни доста сложеном и у односу на Турке веома осветљивом.¹⁰ Аустријски извештаји са границе, пак, јављали су о кретању србијанских трговаца, нарочито у Босанској крајини.

Велики устанак у нишко-лесковачком крају априла 1841. г. и планови о великој завери у косовским пашалуцима против турске управе, што је било познато на Порти, довели су хришћане у тим крајевима под јаку полицијску контролу. То исто важило је и за Босну, пошто је босански беговат са великим подозрењем гледао како на Србе у Кнежевини тако и на своју рају, за коју је сматрао да није била далеко у припремама за догађаје који су изненада у априлу 1841. г. избили у Нишком санцаку. О томе се знало и изван граница Турске. Тако су још у марту исте године новине *Allgemeine Zeitung*, према *Новинама Србским*¹¹, доносиле вести како „... у Босни и Херцеговини влада јоште велико жуборење“. Затим, судећи по вестима „Курира белгијског“, у Европи се говорило о једном „христијанском сојузу“ који су, наводно, закључили „владатељи

6 »In dem angränzenden Bosnien macht sich in der letzter Zeit besonders unter der griechisch nicht unirten Bevölkerung grössere Aufregung bemerkbar, welcher man den Wunsch nach Befreyung von der türkischer Herrschaft unterstellen will«. — DAZ. Нав. м., № 98 R од 3. III 1840.

7 У Босни »le popolazioni gemono tuttora sotto il peso dell'arbitrio, del'estorsione, ed in quest'anno di straordinaria carestia sentono ancor più i danni di un tel ordine di cose«. — DAZ. Нав. м. Изв. из Сплита № 213 од 30. IV 1840.

8 У целом Босанском пашалуку »doch sollen die dortigen Bevölkerung unter... den Enpressungen seufzen, und in dem gegenwärtigen Jahre der Hungersnoth noch mehr das traurige ihren Lage fühlen. Der Hattischerif von Gülhane ist daselbst noch nicht Vollzug gesetzt worden, und in Bosnien soll letzthin der Haratsch mit besonderen Strenge eingetrieben worden seye«. — DAZ. Нав. м. № 48/рр од 17. V 1840.

9 Видети опсежну студију: Илија Кецимановић, *Баришићева афера*. Прилог проучавању историје Босне и Херцеговине у првој половини XIX вијека, Сарајево, 1954.

10 Упоредити: DAZ. Нав. м. Изв. из Задра № 176 R од 3. V 1840.

11 Србске Новине за 1841. № 12 од 23. III, стр. 90. — Упоредити: Исто. № 13 од 30. III, стр. 99. — О ваљаности извештача *Allgemeine Zeitung*-а, за кога се мислило да је Србин, Милошев присталица, упор.: *Вукова Преписка*, VI, Београд, 1912, 311 (Вук Јукстину Поповићу, 24. VII 1840).

Молдавије, Влашке, Србије и Црне Горе и бугарске поглавице". Осим других одредаба овог споразума у њему је била и једна по којој „Бошњацима би се помогло, да се ослободе и везирима би казали, да се чисте из земље ако желе, да му султанска лица и добра поштећена буду".¹² Такође у децембру 1841. г. сарајевски митрополит, подозревајући на везирином конаку, био је уклоњен из Босне да би на његово место дошао из Самокова нови митрополит.

У 1842. г. политичка ситуација у Босанском пашалуку била се још више заоштрила. Крајем те године, због сталног сукоба између босанског везира и муслиманског становништва, посебно у Крајини, општи положај раје постајао је све тежи.¹³ Отуда није било неobiчно што је босанска раја, нарочито католичке вероисповести, полагала наду и у Аустрију.¹⁴ Али сукоб између Фрањеваца, који су имали велики утицај у народу, и бискупа Баришића, који је био штитеник аустријског двора, убијао је углед Аустрије у Босни.¹⁵ У исто време Срби из Босанске крајине одржавали су постојане везе преко својих првака са првацима из остале Босне, а нарочито са онима у Сарајеву.¹⁶

Крајем 1843. г. и у почетку 1844. г. незадовољство српског становништва турском управом било је јако изражено и у Херцеговини. По једном обавештењу са пограничног подручја аустријске дубровачке администрације, крајем новембра 1843. г. велико незадовољство херцеговачких Срба могло је озбиљно довести у питање турску власт у случају изненадне везиринове смрти, пошто је турска војска тамо била незнатна, а херцеговачки Срби, како се чинило, били су у савезу са Црногорцима.¹⁷ Нешто пре тога, крајем септембра или почетком октобра, неки Максим Николић, из Крагујевца, и Јован Николић, из Трнова (*di Ternovo in Turchia*), први преко Панчевачког, а други преко Земунског контумаца, ишли су из Аустрије за Црну Гору, и то као политички бегунци, како се наводило у аустријским извештајима (*come profughi politici*)¹⁸. Да би неупадљивије

12 Сербске Народне Новине за 1841. У Пешти, число 2 од 26. VI, стр. 199.

13 DAZ. Geheime Acten, 1843—1844. Cath. unica, к. 22. — Изв. из Сплита № 697 од 29. XII 1842.

14 DAZ. Нав. м. № 113 R од 4. III 1843.

15 Босански везир био се ангажовао у сукобу фрањеваца са викаром Rootenom. — DAZ. Нав. м. — Изв. из Дубровника № 323/р од 30. VII 1843.

16 »I principali Abitanti della Craina sono in continue corrispondenze coi più vicini abitanti della Bosnia, e segretamente con quelli di Serajevo«. — DAZ. Президијални списи за 1843. № 1161. — Изв. из Книна од 7. V

17 »Es herrscht eine grosse Unzufriedenheit unter den Griechen in der Herzegovina. Der Visir ist schon alt, (мисли се на Али-пашу Ризванбеговића) und man meint dass im Falle seines plötzlichen Ablebens bei dem gänzlichen Mangel einer regulären Truppe es den Griechen im Vereine mit den Montenegrinern ein Leichtes seye wird die geringere Anzahl Türken zu vertreiben«. DAZ. Нав. м. — Изв. из Дубровника № 569 од 25. X 1843.

18 DAZ. Президијални списи, 1843. № 2501. Aus der Türkei, X/I. — Изв. из Задра од 12. X. — По извештајима из Книна, у Босни је владало опште незадовољ-

путовали аустријском територијом, они су успут примали милостињу.

Крајем 1844. г. политичка ситуација у Босни и даље је била тешка и напета. „Бошњаци“ (муслимани) држали су се привидно мирно, нарочито у Крајини, желећи да избегну поводе за евентуални долазак турске регуларне војске под Омер-пашом Латасом, који се тада бавио на Косову због угушења арбанашког устанка. Али, с друге стране, повећано незадовољство у народу огледало се у критиковању православних Срба система турске управе и у преписци сарајевских трговаца са трговцима из Србије.¹⁹ Аустријске пограничне власти шибенског подручја биле су обавештаване да по Босни и Херцеговини лутају неки људи који у име Србије и Црне Горе позивају народ, и православне и католике, на побуну ради сједињења са Србијом и Црном Гором.²⁰ Извештај окружног капетана из Книна, од 20. децембра 1844. г., преносио је вишој власти обавештење из Цавтата да је „словенска“ пропаганда у Херцеговини имала исте циљеве као и у Босни, да подстиче на буну управо ради оснивања једног слободног и уједињеног „словенског“ краљевства.²¹ Та пропаганда била је јача у пограничним пределима; тамо су угуштавања раје велика и народ живи без икакве гаранције за живот и имања. Трговци су предњачили у овој пропаганди, нарочито Сарајлије, који

ство како због крајишких муслимана са Портом тако и због тешког положаја хришћана. У Босни нема ко да каналише и поведе, а везе са Србијом подстичу поодавно на незадовољство са турском управом («La immediata corrispondenza... della Bosnia con la Servia diseminano da gran tempo il malcontento...»). DAZ. Нав. м., № 2694. — Изв. из Книна № 10 од 6. XI 1843.

19 «Il malcontento di que' Suditi continua essere generale, e tutto giorno s'acresce le corrispondenze di Negozianti di Sarajevo con quelli della Servia continuano sempre diseminar il mal rumore, e l'odio di que' Suditi verso li sistemi del loro Governo. In Bosnia non vi sono persone fornite ne di sapere, ne di potere per organizzare e condur ad efeto una decisiva Rivoluzione, e sono anche mancanti di sostegno». DAZ. Нав. м. Politische Notizen, X 2/I, Aus der Türkei. — Изв. из Книна № 15 од 16 XI 1844.

20 DAZ. Нав. м. — Изв. из Шибеника од 4. XI 1844.

21 «Consta al sottoscritto fino da quando egli attrovarsi come Pretore di Ragusa-vecchia in immediate relazioni con la Provincia Turca dell'Erzegovina, che la propaganda Slava abbia rivolto le sue mire su quella e l'altra Provincia della Bossina, facendole percorrere da individui appositamente incaricati di scandagliare gli animi delle popolazioni cristiane sospette alla Porta e di eccitarli alla rivolta per fondare un Regno unito ed indipendente di Slavi. — A questa parte però... la detta propaganda fù meno sentire la sua influenza, forse a motivo dell'accessivo stato di miseria e di barbarie in cui versano i Cristiani dei confinanti Distretti, per cui poca radice potrebbero mettere nei loro animi i semi d'una rivolta tendente ad emancipare dal giuogo ottomano. — Almeno non è mai venuto a conoscenza del rapportante che incaricati della sudetta categoria percorrano i vicini Distretti Ottomani, nei qualli del resto vi sono assai malcontenti nel Governo pella gravezza dei balzelli, pella oppressione che soffrono degli Ottomani, e la nessuna garanzia delle persone e dei diritti». — DAZ. Нав. м. — Изв. окружног капетана из Книна № 171 од 20. XII 1844.

су одржавали сталне везе са трговцима избеглим у Србију. Они су тежили да организују један општи устанак у Босни надајући се да ће тако успети да се ослободе и уједине Босну са Србијом.²² Крајем децембра 1844. г. у аустријским политичким круговима сматрало се да је промена тадашњег босанског везира уследила чак због његове немоћи да пресече тајну везу, заправо тајне контакте, Србијанаца са Босном и њихову политичку активност међу турском рајом. Потврђивало се да су преписку са „Србијанцима“ одржавали богати сарајевски трговци, да се она стално настављала и да су, под изговором да се баве трговином, ови тобожњи србијански трговци обилазили Крајину идући из вароши у варош, односно са једне пијацице на другу. Тако су у Петровцу била запажена двојица лажних трговаца, пошто нису ништа куповала, која су се потом преко Аустрије вратила у Србију. У извештају се наводило да би већи део становништва Крајине желео да дође под српску управу. Тајне везе које је Црна Гора у то време имала са Србијом требало је да допринесу општем устанку у Босни.²³

По аустријским обавештајним изворима тај устанак, који би био општи и ослањао се на Србију, обухватио би и католичко становништво Босне и Херцеговине. У Србији је на томе нарочито радила, по аустријском сазнању, тзв. републиканска партија, чији је програм наводно заступао идеју о пуној независности од Порте целог српског народа: Босна, Херцеговина и Црна Гора требало је да учествују у образовању српског краљевства.²⁴ Међутим, прваци ка-

22 Трговци Сарајлије стално су у вези са Србијанцима: »... coi loro partigiani della Servia, i quali tendono sempre organizzare una generale rivolta nella Bosnia, mediante la quella sperono di unire la Bosnia con la Servia...« — DAZ. Нав. м. — Изв. из Книна № 2 од 22. I 1845.

23 »Le corrispondenze de' Serviani segretamente coi più opulenti Negozianti di Sarajevo continuano, e tratto, tratto nella Craina ossia Croazia Turca si vedano da Borgata in Borgata girare da Serviani sotto il nome di Negozianti, anche ne scorsi giorni a Petrovaz vi furono due Serviani, si trattenero qualche giorni, e ritornarono in Servia, senza però aver effettuato alcun Negoziato«. DAZ. — Нав. м. — Изв. из Книна № 16 од 24. XII 1844.

— Per quanto si può trasscerare il Cristianesimo, che forma la maggior parte della Popolazione della Bosnia sarebbe contento d'assogettarsi al Governo della Servia, mai i Turchi... temono d'essere oppressi dai Cristiani... — Sembra che anche il Montenero abbia delle corrispondenze segrete, con la Servia, e che tutti tendono a suscitare una generale rivolta nella Bosnia. DAZ. Нав. м. — Изв. из Книна № 16 од 24. XII 1844.

24 »Si sente che nella Servia vi regna del fermento d'insurrezione, e che in quella Provincia vi sono quattro partiti. Uno pel Principe Millos, uno pel Michele, uno pel presente Caragiorgio ed uno di Reppubblicani, questo ultimo vole l'assoluta indipendenza dalla Porta, e che tutta la nazione Serviana della Bosnia, dell'Erzegovina e Montenero sono chiamate pella causa stessa di cooperarvi per formare un tal Regno de Serbi. — Il partito dei rivoluzionari serviani a fatto delle proposizioni ai influenti Cattolici della Bosnia e Erzegovina Turca di concorrerci pella causa nazionale per vedersi liberi dal giuogo turco, ma questi per ancor

толичког становништва као да су очекивали окупацију Босанског пашалука од стране Аустрије. Тако је бар изгледало аустријским извештачима са границе, премда је, по мишљењу многих истакнутих Фрањеваца, ослобођење Босне могло да се изврши у сарадњи са српском владом у Београду. У сваком случају, међу православним хришћанима Сарајлије су и даље одржавале везу са Србијанцима, који су непрестано агитовали по Босни тежећи да је подстакну на устанак и изврше њено уједињење са Србијом.²⁵ Овакве вести нису биле усамљене.

Крајем зиме 1844/45. г. сердар Скрадина Савић јављао је у више махова да је постојала непрекидна преписка између српске владе и црногорског владике чији је предмет био побуњивање Босне и Херцеговине против турске управе.²⁶ У пролеће 1845. г. поново су запажени србијански трговци у Петровцу.²⁷

После тога, из једног другог извештаја, претора из Имотског од 10. августа 1845. г., сазнаје се да је у Босни уопште, а у Крајини посебно, било знакова да се припрема устанак. О томе су и аустријске пограничне власти биле обавештаване из својих поверљивих извора. Завера православног становништва обухватала је и Херцеговину. Турска власт, знајући за ово, спроводила је контролу.

non si ditterminarono di accontentirsi nella ferma speranza che il nostro Monarca occuperà quelle Provincie». DAZ. Нав. м. — Изв. из Скрадина № 2 од 31. I 1845.

25 Због сталних сукоба са централном управом у пашалуку, коју је представљао везир у Травнику, Крајипници муслимани долазили су на мисао да се побуном учине независним па могуће временом и да се уједине са Србијом, чија се агитација у Босни већ осећала дуже времена («... si sarebbero dichiarati indipendenti dal Sultano, e governati da se, ottenendo gl' antichi sistemi del loro Governo, e che col tempo si sarebbe la Bosnia unita alla Servia»). У извештају се говори како *Serviani*, посебно са Сарајлијама «... da lungo tempo tendono a rivoluzionat tutta la Bosnia» како би се сјединили са Србијом. — DAZ. Нав. м. Президијални списи. — Изв. из Книна № 8 од 6. II 1845.

26 «... una corrispondenza continua di Lettere fra il Vescovo del Montenero coi i primati della Servia, e questo tende non ad altro fine che ad una rivolta nella Bosnia ed Erzegovina contro il proprio Governo». — DAZ. Нав. м. — Изв. из Шибеника № 16 од 24. III 1845. Такође: «Si pretende e senza parvi dubbio che frequenti Lettere si scambiano tra la Servia et il Montenero. Anzi giorni sono un Monaco Greco proveniente dalla Servia sta portare di lettere pella persona del Vladica». — DAZ. Нав. м. — Изв. из Скрадина № 5 од 1. III 1845.

27 По вестима книнског претора, добијеним из Вакуфа и Петровца, «Non cessano però tratto tratto di percorrere quelle Provincie persone provenienti dalla Servia, e queste spargono sempre mal rumori; anche ne scorsi giorni in Petrovaz vi farono due individui vestiti all' Italiano, dell' età dai quaranta ai cinquanta anni, i quali dal dialetto del loro discorso sono ritenuti per Serviani, si trattenero qualche giorno, col solito pretesto di voler fare dei Negoziati, trattarono con più Mercedeti Turchi, ma nulla concludere(?) con alcuno, segnarono il loro viaggio, e come si assicura si diressero verso Mostar, e sembra, che anderavero anche in Montenero». — DAZ. Нав. м. — Изв. из Книна № 5 од 30. IV 1845.

Скопље у Босни и Мостар у Херцеговини сматрали су се за центре могуће побуне, а скопаљски свештеник је био један од најжешћих вођа, па је као такав, заједно са двојицом својих једноверника, пошто је био откривен у свом раду, био ухапшен и два дана жестоко батинан од Хасан-бега Алипашевића, а затим послат у Цариград са мотивацијом да је велики завереник. Због открића завере завладао је био велики страх код хришћана, појачан још и гласовима да ће сераскер са тридесет хиљада војника доћи у Херцеговину и у Босну да би казнио кривце.²⁸ По овом извештају Турци су рђаво гледали и на босанско-херцеговачке католике, али су због учешћа православног свештеника православне хришћане управо презирали и због њиховог устанничког рада против турске управе. Још крајем лета те године по пограничним крајевима Аустрије кружиле су вести како српски агитатори тумарају Босном и Херцеговином и у име Србије и Црне Горе изазивају ово становништво, и православно и католичко, на буну против Турака са циљем ослобађања и уједињавања у једно српско краљевство Босне и Херцеговине са Србијом и Црном Гором.²⁹ За ове агитаторе сматрало се и даље да су србијански трговци, који су нарочито одржавали везе са трговцима Сарајлијама.³⁰

28 Извештај о хапшењу скопаљског свештеника има је озбиљан карактер информације о револуционарним припремама у Босни, о чему се посебно интересовала и аустријска Генерална команда, сматрајући да је Босна непосредно стајала пред великим догађајима. Тако, »E certo che in Bosnia si attentavano delle sommosse particolarmente per opera secreta dei Greci n. u., e la trama aveva le sue fila sparse per amendue quelle vaste Provincie Bosnia ed Erzegovina. Tale attentato non era ignoro al Governo Turco, motivo per cui i Greci venivano sorvegliati. Dicesi che i Capi delle rivolta avessero la loro sede a Skoplie della Bosnia, ed a Mostar dell Erzegovina; che il Prete Greco n. u. di Skoplie, uno dei capi arditi, fu scoperto con della monete che aveva raccolto dai suoi coreligionari; che battuto per due giorni gravemente da Assan Begh Allipassich venne inviato al Visir di Travnik; che questi lo spedi... di alti tradimento insieme ad altri due Greci n. u. pure implicati nella trama, a Constantinopoli; che per tal guisa fu scoperta la trama; e che gli altri Greci facinorosi se mettano in gran timore nel dubbio che il Seraschiere col esercito di 30 000 uomini, sedate le turbulenze dell Albania posso discendere in Erzegovina, ed in Bosnia, a punir i colpevoli. — I Cattolici nelle suddette due Provincie sono visti di mal occhio dai Turchi; ma i Greci n. u. in ispecialità sono guardati con disprezzo, e ritenuti capaci di ottenere rivolte contro il Governo Turco«. — DAZ. Нав. м. — Изв. из Имотског № 116 од 10. VIII 1845.

29 »Che quanto viene voceferato si vole esservi alcuni turbolenti Greci i quali vagano per la Bossina ed Erzegovina turca, ed a nome della Servia, e Montenegro fomentano tutte quelle popolazioni Greche, e Cattoliche ad una rivolta verso il proprio Governo turco, e ciò col progretto d'unire Servia e Montenegro, la Bossina ed Erzegovina, e cosi formare il Regno dei Serbi«. — DAZ. Нав. м. — Изв. из Шибеника од 7. IX 1845.

30 »Col mezzo di alcune corrispondenze che tengono li Negozianti Serviani, con quelle di Sarajevo si disemina sempre il mal rumore fra la Popolazioni della Bossina, di tutte le Religioni onde renderle sempre nemiche al loro Governo«. — DAZ. Нав. м. — Изв. из Книша од 16. X 1845.

Кад се узму у разматрање наведени подаци и казивања аустријске пограничне обавештајне службе о политичкој активности Србије у Босни, као и о политичким расположењима босанских хришћана, православаца и католика, онда излази следеће. Од почетка 1840. г. па до краја 1844. г., до времена настанка „Начертанија“ и првих реализација из његовог политичког програма, уочена су била извесна кретања дубиозних србијанских трговаца у босанским пограничним крајевима, а у вези са тим и пораст антитурских политичких расположења у босанско-херцеговачком становништву, па чак и неки заверенички подухвати против турске власти и интегритета турске царевине. Босанска крајина представљала је главни домен политичке активности наводних србијанских трговаца. Босански Петровац, Гламоч, Скопље (у Крајини), Сарајево, и Мостар у Херцеговини, помињу се изричито у вези са овом активношћу србијанских трговаца односно њихових присталица у Босанском пашалуку. У пограничним крајевима источне Херцеговине Херцеговци су стајали у потајним везама са Црногорцима, а између ових и Србијанаца постојала је несумњива заједничка политичка сарадња, одржавана и преко постојећих курирских веза.³¹ Сарајлије трговци, сарајевски митрополит, Гламочани и скопаљски православни свештеници подозриви су на политичку сарадњу са Србијанцима. Идеја о политичкој сарадњи Србије и Црне Горе са босанско-херцеговачким првацима изражавала се тежњом за ослобођењем ових земаља од турске управе и жељом за стварањем једног словенског односно српског краљевства. Неки аустријски извештаји говорили су о српско-словенској, или панславистичкој, агитацији у Босанском пашалуку, иза које су стајале Србија и Русија. За ову идеју нарочито су били загрејани православни, док је католичко становништво више стајало у позадини. Премда у отвореној опозицији према Порти, и босански муслимани у Крајини стајали су изван ових кретања својих хришћанских суграђана. Како се види, по аустријским извештајима, постојала је извесна политичка активност код босанских Срба, коју су подстицали трговци из Србије, односно српско-словенска пропаганда, у ствари српска влада. Осим трговаца, у ове конспиративне послове били су умешани још и неки православни свештеници, па чак и неки католички фратри, како се на основу других извора зна. Та антитурска политичка активност и тежња за ослобођењем Босне уз помоћ Србије почела се, дакле, испољавати још 1840. године.

2.

Аустријски полицијско-обавештајни извештаји, по свему судећи, могу се узети за веродостојне, бар што се тиче казивања о поли-

³¹ Али-паша Ризванбеговић је у лето 1844. г. ухватио једног владичиног курира («ein Bote der Vladica») који је преко Херцеговине ишао из Црне Горе за Србију. — DAZ. Нав. м. Athanasovich und Geringe, X/6—3. По извештају из Мостара од 17. VIII 1844.

тичком стању код православног дела босанско-херцеговачког становништва. Аустријска погранична администрација пратила је, свакако, са великом пажњом збивања у суседним крајевима Турске из разумљивих разлога, па према томе и општа политичка расположења турске раје, како православне тако и католичке. По нашим проучавањима, међутим, аустријска погранична служба није доносила *потпуна* обавештења о политичким расположењима код католичког дела босанско-херцеговачког становништва, нарочито не о политичкој оријентацији већине босанских Фрањеваца, духовних и верских вођа тамошњих католика, за које се не би могло рећи да су у периоду између 1840. и 1844. г. били већином проаустријски расположени.³² У нашој расправи „Да ли су босански Фрањевци одржавали политичке везе са Србијом пре Гарашаниновог „Начертанија”,³³ изнели смо како је међу њима била доста јака она струја босанских Фрањеваца који су били за сарадњу са Србијом и да су неки од њих, они најрадикалнији, чак очито били, премда првенствено из верско-политичких разлога против улоге аустријске дипломатије у Босни (мисија конзула Д. Атанацковића у Босни 1844. г.). У овоме смислу, упрошћено узев, од завереничког покушаја четворице младих Фрањеваца (Ј. Балтића, Ј. Јосића, Јукића и А. Ковачевића) да подигну устанак у Босни 1840. г. под посредним утицајем славенофилских идеја и друштвено-политичког рада српске омладине у Угарској,³⁴ па до мисије групе старијих редовника Фрањеваца у Србији 1843/44. г. може се говорити о постојању и утицају тзв. паралелне „илирско”-српске акције, коју је службена Аустрија називала „панславистичком” или руско-српском пропагандом у Босни³⁵, тј. пропаганде чији су ослободилачки политички циљеви са ослоном на Србију били несумњиви. На посредан или непосредан начин српска влада је, свакако, стајала у позадини ових политичких акција чији је циљ био ослобођење Босне од турске власти. Према томе, анти-турски еманципациони покрет и тајна политичка активност дела православних хришћана у Босни били су из посебних разлога употпуњени активношћу радикалног дела представника католичких хришћана у Босни. Самим тим и политички утицај Србије у Босанском пашалuku био је не само од дубљег друштвеног значаја већ и ранијег датума. Код православних Срба тај утицај и политичка активност српске владе, која се осећала и пре 1840. г. и са посебним

32 Видети: Васиљ Поповић, *Метернихова политика на Блиском истоку*. Изд. СКА, Београд, 1931, 141/2. — Владимир Стојанчевић, *Јужнословенски народи у османском царству*, 191—201.

33 Видети: Владимир Стојанчевић, *Да ли су босански фрањевци одржавали политичке везе са Србијом пре Гарашаниновог „Начертанија” 1844. године?* — Зборник Филозофског факултета, Споменица Јорја Тадића, XI—1, Београд, 1970, 575—589.

34 Видети: Илија Кеџмановић, *Иво Фрањо Јукић*, Београд, 1963, 25—37; 29; 31

35 О овоме видети новију студију: И. И. Лещиловская, *Илиризам*, Москва, 1968, 311—318. Упоредити: Ј. Јеленић, *Kultura i bosanski franjevci*, II (1780—1878), Сарајево, 1915, 169—175.

карактеристикама испољавања, започета је управо последњих неколико година кнез-Милошеве владе.

У националној политици Србије у Турској година 1844. несумњиво представља преломан датум. То је година крупних програмских подухвата и организационих остварења. „Начертаније“ је било довршено крајем те године, тачније новембра 1844. г.,³⁶ а као строга државна и политичка тајна било је познато само двома-трима личностима у Србији. Нешто пре тога у Београду је био основан³⁷ „Тајни демократски панславистички клуб“, чији су познати чланови били угледни и врло активни политичко-револуционарни представници из већине јужнословенских земаља и покрајина, а из Босне Филип Пашалић и Стјепан Марјановић³⁸. У Београду те године нагло нараста, разуме се, углавном тајна активност национално-револуционарних организација и група, а у вези са тим и завереничко-револуционарна пропаганда, пре свега у Турској. Питање ослобођења српског народа у турској царевини повезује се, на пример, са пропагирањем антитурске политике и међу Бугарима, а антиаустријске и међу „илирима“ у Хрватској. У току 1844/45. г. у Београду се штампа, са знањем и уз новчану помоћ српске владе, илегални илирски лист „Бранислав“,³⁹ а из Босне Иван Франо Јукић, после успостављеног контакта са Београдом, 28. јуна 1843. г. обраћа се Илији Гарашанину својим чувеним писмом, у коме тражи да Србија готово неоложно узме у своје руке питање устанка у Босни, где су и „ришћани“ и „кершћани“ психолошки били спремни да устану против турске власти („ми добро помоћи можемо ал почети перви ни из једне руке“). У пределима старе Рашке, у Васојевићима, Старом Колашину и северозападном делу Косова између 1840. и 1843. г. велику национално-политичку активност противу Турске био је развио и самозвани кнез „Холмије“ Никола Васојевић, који је, поред самосталних политичких потеза, одржавао везу и са српском владом, а преко игумана Бурђевих ступова Мојсија Зечевића и са Црном Гором. Још у пролеће 1844. г. три знаменита Фрањевца (Августин Ковачевић, Илија Верко, alias Стефан И. Верковић, и „радге“ Стипан) водила су тајне разговоре са српском владом и руским конзулом у Београду, идући у тајне мисије, сваки појединачно, у „Албанију“, „Бугарску“ и Босну.⁴⁰ Нешто пре тога, због догађаја у лесковачко-нишком устанку 1841. г. и због велике завере Срба у косов-

36 Драгослав Страњаковић, *Југословенски национални и државни програм Кнежевине Србије из 1844. год.*, Сепарат, Срем. Карловци, 1931, 17.

37 Видети: Љубомир Дурковић-Јакшић, *Бранислав, први југословенски илегални лист 1844—1845*, Београд, 1968, 40—41.

38 Драг. Страњаковић, *Србија, привлачно средиште Југословена (1844—1848)*, Сепарат, Београд, 1940, 6.

39 Љубомир Дурковић-Јакшић, *нав. д.*, 163—165.

40 Илија Кеџмановић, *Баришићева афера*, 112 (Према извештају претора из Имотског од 8. V 1844) — Владимир Стојанчевић, *Јужнословенски народи у османском царству*, 194—195.

ским пашалукима турске власти оптуживале су, не без основа, званичну Србију. Боравак сераскера турске румелијске војске Омерпаше Латаса у пролеће 1844. г. на Косову није био условљен само војничким операцијама против арбанашких устаника Дервиш-Цара него је имао и карактер ширих војно-политичких опсервирања тамошњих хришћана и, евентуално, истраживања тајних политичких канала њихових са Кнежевином Србијом.

Како се види, у многим турским провинцијама и крајевима, нарочито суседним Србији, постојало је у народним масама расположење за прихватање једне изразитије антитурске политичке оријентације са национално-ослободилачким тежњама⁴¹, које су се заснивале на сазнањима, или бар на претпоставкама, да је у позадини збивања стајала српска влада, па чак и руска дипломатија. Путовање барона Ливена 1841. и 1843. г. није могло остати незапажено у неким круговима народних представника у нишком и лесковачком крају,⁴² чије је прваке тајно примио у Београду и Алексинцу, као што је овај високи царски посланик примио и неке прваке православног и католичког становништва из Босанског пашалука. Аустријски поверљиви извештаји су већ тада говорили о политичкој акцији руско-српске пропаганде, православне или панславистичке, у Босни. Разуме се да је овај посао потицао претежно из Србије и обављао се преко српске владе, а да су релативно добро развијене трговачке везе Босне са Србијом, затим бројни имигранти из Босанског пашалука, посебно повратници Крајишници из Србије, послужили као погодан медијум за ширење револуционарно-ослободилачких идеја међу босанско-херцеговачким становништвом. Што се тиче православних Срба у Босни, покушај са тзв. Поп-Јовичином буну у Дервентској нахији 1834. г., његово прихватање у Србији и дипломатска активност кнеза Милоша на Порти око ублажавања последица неуспелог устанка, несумњиво је још било у свести народа многих крајева у Босни. (Аустрија је такође интервенисала на Порти указујући нарочито на узроке који су довели до Поп-Јовичине буне, оптужујући локалне феудалце).

О томе да је српска влада политички радила у Босни и пре „Начертанија“ било је више савремених сведочења. И сам И. Ф. Јукић у писму од 28. јуна 1843. г. наводи да „смо разумели, којом љубвју, којом ватром горе братја Сербљи, према братји Бошњацима и другим Славјанима“, тврдећи да се „у мало времена Босна приобразила у струци домољубља“ и да „том се није чудити што је та идеја распрострањена“ јер је то последица онедавног рада родољуба („прави Илири“) „који још не имадоше док ви по Босни хо-

41 Бамил-паша, београдски мухафиз, у лето 1842. г., оптужио је српско »правителство« да помаже хришћанску хајдучију у побуњеним крајевима. — Вукова Преписка, VI, 709 (Вук Караџић из Беча кнезу Милошу 19. VIII 1842).

42 Нав. д., 712/13. — Владимир Стојанчевић, Судбина вођа нишко-лесковачког устанка, 67—68.

дасте".⁴³ Годину дана касније, средином децембра 1844. г., новине *Allgemeine Zeitung* помињу рад српских емисара међу Фрањевцима ради ослобођења Босне.⁴⁴ Средином јула исте године И. Ф. Јукић, један од најактивнијих Фрањеваца на народном препороду у Босни, ревностан илир и још ревноснији друштвено-политички радник на сарадњи са Србијом и српском владом, отворено се супротставља аустријском конзулу Д. Атанацковићу, емисару аустријске владе за помирење „Босне сребрене“ са бискупом Р. Баришићем, изјављујући да би у противном више волео да пређе у Србији и ту живи од заната.⁴⁵ За једну изјаву са призвуком политичке опредељености и за то да се евентуално убудуће живи у једној иноконфесионалној земљи могао се решити човек који је претходно свакако био упознат са општим стањем и политичким приликама у Србији, где је могао имати веза и пријатеље и где би могао бити пријатељски прихваћен и материјално помогнут.

Што се тиче веза и контаката босанских Фрањеваца и српске владе, они су, мада у рудиментарном облику, постојали још од времена кнеза Милоша, ако се изузму неке одређене политичке комбинације и разговори из времена првог устанка. Кнез Милош се, на пример, још 1836. године обраћао фрањевачкој редодржави у Босни да му се пошаље један фратар за верске потребе католичке колоније у Београду (и Србији).⁴⁶ Политички смисао овог позива, као и његова дубља друштвено-историјска позадина, био је несумњив и свакако пажљиво пројектован за даљу будућност. Треба имати на уму да је свемоћни кнез обновљене српске државе могао лакше и брже добавити једно свештено лице из суседне Аустрије, али политички и државотворни „резон“ Милошев ишао је на избор међу

43 Владимир Стојанчевић, *Да ли су босански Фрањевци одржавали политичке везе са Србијом*, 587—588. — О општим приликама у Босни тога времена, види: Хамдија Капићић, *Прилози за историју Босне и Херцеговине у XIX вијеку*, Сарајево, 1956, 6—58. — Упоредити и: Владимир Стојанчевић, *Прилике у Босни и Херцеговини према извештајима аустријског конзула Д. Атанацковића 1844. г.* — *Историјски часопис*, VIII, Београд, 1959, 135—155.

44 »... Fremde Emissäre worunter namentlich einige Serben genannt worden... das Volk zum Ungehorsam gegen die Türkische Regierung... und eine Vereinigung Bosniens und Serbiens in Aussicht stellen«. — Ј. Матасовић, *Фојничка Regesta*, Споменик СКА, LXVII, Београд, 1930, 288.

45 »... sagte er, dass er lieber Schneidermeister in Belgrad werden, als sich dem Bischof Barisić unterworfen wolle...« (Извештај од 18 јула 1844. из Мостара). Фердо Шишић, *Босна и Херцеговина за време везировања Омер-паше Латаса...* Београд, 1938, 13.

46 Б. Гаврановић наводи да је то било већ 1826. г., што мислимо да није вероватно због општег положаја Србије према Турцима. По Атанацковићевом извештају од 17. I 1855. г.: »Schon im Jahre 1826 hatte der damalige Fürst von Serbien, Milosch Obrenović, zu gleichem Zwecke einen bosnischen Franziskaner verlangt. Der damalige Provinzial Markus Ostoić erklärte aber dem Verlangen, wegen, eigenen Bedarfs der Provinz, nicht willfahren zu können«. Берислав Гаврановић, *Босна и Херцеговина од 1853—1870. године* (Грађа). Сарајево 1956, 95.

фрањевцима, за које је могао имати далеко више симпатија и добре воље но за оне који су били аустријски поданици и, могуће, везани за интересе државне политике Аустрије према Србији. Уосталом, аутономни, правни и организационо-црквени статус фрањевачког реда у Босни, заправо у Турској, са израженим тежњама за широм еманципацијом, у неку руку се подударало са аутономним национално-политичким статусом Кнежевине Србије, иако трибуларне према Порти, чији је општи напредак био евидентан и одговарао је друштвено-економским и национално-политичким интересима хришћанске раје у Турској. Могло би се рећи да је управо та нова друштвена и економска основа живота у аутономној Србији, ослобођеној притиска турског феудализма и контроле Портиних чиновника, чинила Србију привлачном за поробљене балканске народе, па и за хришћанске сељачке масе у Босанском пашалуку, без обзира на конфесионалне разлике.⁴⁷ То се нарочито осетило после 1832./33. г., када је кнез Милош припојио Јадар и Рађевину, дотада под управом босанског везира, Београдском пашалуку, ослободивши више хиљада тамошњих сељака читлачке експлоатације и тешких ексцеса турских управних власти. Овај факат није могао остати без извесног друштвеног, психолошког и политичког утиска. У Поп-Јовичиној буну 1834. г., у нападу на село Одаке било је, како тврди Игњат Ал. Брлић, „што хришћанах што католиках око 700 главах“⁴⁸ Ова буна била је припремана уз учешће пограничних српских власти, а турске локалне власти су тврдиле да је циљ устанка био ослобођење по угледу на Србију.⁴⁹

У великом емиграционом покрету Крајишника из долине Упе 1836. г., за босанске сељаке, који беже и прелазе преко Аустрије, циљ је Србија.⁵⁰ Карактеристично је да су међу православним емигрантима запажени и неки католици. Брлић такође наводи како само једном приликом „око 200“ две стотине „фамилија“ са више од хиљаду „душах“ „хришћаних и кершћанах на умјеш... отишли су у Србију“⁵¹. Те исте године и, касније познати, поп Павле Каранотвртковић, учесник у буну попа Јовице и избеглица у Србији, радио је, свакако уз прећутно знање српских власти, па некаквој антитурској акцији у Босни („Овај исти поп носи се ... неким планом за Босну, врзма се овуда по граници. Човек мудар, зрео...“).⁵²

47 Упоредити: Владимир Стојанчевић, *Јужнословенски народи у османском царству*, 368/9.

48 Вукова Преписка V, Београд, 1910, 158 (Брлић Вуку од 31. V 1834) — Упоредити: *Новине Србске* за 1834, од 7. VII.

49 »... wollen sie von Bosnien Serbien machen...« Алекса Ивић, *Устанак попа Јовице Илића*, 14. у нап. 4.

50 О иселавањима Крајишника у Србију видети: Тих. Р. Борђевић, *Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815—1839)*, Београд, 1926, 257—308.

51 Вукова Преписка, V, 159/160 (По вестима из Брода од 17. септ. 1836).

52 Вукова Преписка, VI, 283; 661.

И сами турски извори говорили су о постојању антитурске пропаганде у Босни и о њеном ослобађању од турске управе са циљем уједињења са Србијом и обнове старе српске државе („српског царства“). Рашид-беј, познати турски мамоарист и виђени грађанин Београда, писао је како „Милош, уосталом, никако не престајаше да раји у Румелији и Босни улива у главу бунтовничке мисли, а нарочито после свог доласка из Цариграда, и онда поче још живље да ради на томе — И ви треба с времена на време да устајете и да отказујете властима послушност, а вашу ствар да стављате до знања Европи, па да се тако ослободите турског јарма и са нама, Србијом, сједините, па да на тај начин обновимо српско краљевство, које је на Косову пропало“.⁵³ Важан моменат у развијању политичких видика српских сељака у Босанској крајини чинили су Крајишници повратници из Србије после 1837. г., који су се за време свог краткотрајног боравка у Србији били упознали са реалним положајем Србије према Турској и са привлачностима за сељаке после укидања спахијског система у Србији. Још кнезу Милошу се приписивала веома жива и доста упорна тајна радња по свим околним турским провинцијама, а говорило се и о његовим везама са најугледнијим народним представницима од Сарајева до Призрена и Скопља, и даље. Француски дипломата Боа-ле-Конт, који је 1834. г.⁵⁴ пропутовао Србију и неко време боравио у њој, и британски конзул Хоес који је између 1837. и 1839. г., живео у Србији, тврдили су да су постојале тајне политичке везе кнеза Милоша и српских власти са многим крајевима Босне, Румелије и Бугарске са циљем да се у погодним међународним приликама почне са низом народних устанака и затим подигне општи устанак против Турака и ослободе Босна, Херцеговина, Стара Србија и друге провинције у Османском царству. По овим извештајима Србија је управљала велику пажњу на Босну⁵⁵.

О појачаном интересовању француске дипломатије после 1830. г. за проблем Источног питања и народносно питање у европској Турској од посебног значаја била су запажања Боа-ле-Конта, који је 1834. г. био гост кнеза Милоша. Упознавши се доста добро са општим приликама у земљи, он се осврнуо и на политичке погледе кнеза Милоша на судбину Османског царства, закључивши да „што се тиче задатка коме он тежи . . . он не сматра да је постигао што жели. То неће бити ни онда кад буде успео да протера Турке из градова, него тек онда ако буде у стању да обнови старо српско царство, у којима је народност једнога истог племена, који говоре једним истим језиком и чи-

53 Д. С. Чохаџић, *Рашид-беја Историја чудноватих догађаја у Београду и Србији*, Споменик СКА, XXIII, Београд, 1894, 44.

54 Стојан Новаковић, *Србија у години 1834, писма грофа Боа-ле-Конта де Рињи министру иностраних дела у Паризу о тадашњем стању у Србији*, Споменик СКА, XXV, Београд, 1894, 80.

55 Ч. Мијатовић, *Један конзулски извештај о Србији године 1837*, Споменик СКА, XVII, Београд, 1892, 97 (Писмо од 19. маја 1838).

је су судбине тако дуго биле тесно везане једна за другу".⁵⁶ О томе да је Боа-ле-Конт био добро обавештен о политичким намерама кнеза Милоша према Турској сведочио је почетком јануара 1838. г. и Бартоломео Купиберт, талијански емигрант карбонар и Милошев лични лекар, пишући да „Милош као главар нације српске има неизмеран утицај на хришћанске народе европске Турске. Он може да их окреће по својој вољи, као што су многобројна факта то показала”.⁵⁷ После њега и британски конзул у Србији Хоџес био је уверења да је кнез Милош схватао Боа-ле-Конта „да може рачунати на потпору Француске за уједињење Србије и Босне, које би онда састављале једну краљевину којој би Милош краљ био”.⁵⁸

Хоџес је такође речито износио своја схватања о Србији и њеној политици према Турској, као и Милошева схватања о Босни и њеном ослобођењу. Тако он 14. децембра 1837. г. јавља лорду Палмерстону „о утицају који кнез Милош има у Босни и у Румелији”,⁵⁹ и да је „савршено убеђен да су те две земље сасвим на његовом расположењу”. У једном другом рапорту, од 15. фебруара 1838. г. Хоџес је јављао својој влади о томе како је кнез Милош „добрио писмо од архиепископа босанског, који станује у Сарајеву, и који му јавља: да су непрекидна насиља и свирепости турских власти према хришћанском народу такви, да већ не остаје друго него да се земља дигне на буну. Архиепископ моли кнеза за савет и помоћ, а уједно га пита да ли би било добро да се обрате Русији за то (савет и помоћ), те да виде да ли би се устанак у Босни подударао са политиком те силе. Архиепископово писмо... вели даље, да су се Бошњаци били обратили и аустријским властима на граници за савет и заштиту, али кад им казаше да су се обратили и кнезу Милошу, онда аустријске власти одбише свако даље мешање у ту ствар”.⁶⁰ Милошеву тврђњу о томе да „и Русија и Аустрија добро знају какав утицај ја имам у тим земљама”, тј. у Босни и у Румелији, од децембра 1837. г.⁶¹ Хоџес је поткрепљивао и фебруара 1838. г., наводећи да „ја добро знам какав утицај он има на хришћански народ европске Турске, а нарочито на Бошњаке”.⁶² Затим маја исте године он је извештавао Палмерстона да би Русија преко Србије свакако могла да врши јак утицај и на Босну, Бугарску и Румелију.⁶³ Штавише, утицај кнеза Милоша на хришћанске народе у Турској био је познат и самој Порти.⁶⁴

56 Ст. Новаковић, нав. д., 40.

57 Ч. Мијатовић, нав. д., 73.

58 Нав. д., 85.

59 Нав. д., 65.

60 Нав. д., 79.

61 Нав. д., 64.

62 Нав. д., 80.

63 Нав. д., 97.

64 Нав. д., 98.

Пад кнеза Милоша са власти у Србији, изазван углавном противљењем Русије због кнежевог ослањања на Велику Британију у борби са уставобранитељском опозицијом, означавао је крај једне концепције о политичким методама националне акције Србије у неослобођеним крајевима Турске, али не и престанак активности националне политике Кнежевине Србије. Обавештења аустријске пограничне обавештајне службе о србијанским трговцима агитаторима и о присуству панславистичких идеја у Босни почетком 1840-их година означавала су, уз учешће домаћих људи, нову фазу интересовања тадашње српске владе за прилике у Турској, заправо за Босну. Измењене унутрашње политичке прилике у Србији после јуна 1839. г. утицале су и на стварање донекле другојачијег метода у националном раду на ослобађању српског народа у Турској. Ослобођење, на пример, Босне, не би се постигло простим прикључењем Србији, и поред израза народних тежњи и политичко-дипломатске акције Србије на Порти и код европске дипломатије, већ дизањем добро организованих, учестаних и политички припремљених буна и устанака, које би водили домаћи људи, народни представници, а за које би се заузела српска влада интервенишући у првом реду својом „дипломатијом”, давањем оружја и муниције, прихватањем избеглица и пропагирањем ствари народних устанака у Европи. Војна акција уследила би ако би то Русија као протектор аутономне Србије дозволила. Али силазак снажне личности кнеза Милоша са политичке позорнице у Србији коинцидирао је са преовладавањем утицаја руског конзула Вашченка у Србији после јуна 1839. г. који је морао водити рачуна о, условно, туркофилској политичкој оријентацији Русије после Ункјар-Искелеског уговора из 1833. г.⁶⁵ и после руско-аустријског договора у Минхенгрецу, који је Русију обавезивао на *status quo* у Турској.⁶⁶ Отуда извесно постајање политичке акције Србије у турским крајевима, додуше само до краја 1839. г. и до почетка 1840. г., када се ситуација опет била изменила појачаним интересовањем руске дипломатије за народне покрете и ослободилачке процесе на Балкану.

Измена руске балканске политике после сређивања египатског питања (акција Мехмед-Алије), пораст француског утицаја на Леванту и британског на државне послове у Цариграду, због Лондонског уговора од 1841. г.⁶⁷, а у вези са тим и слабљење руског утицаја на Порти — све је то давало перспективе кнез-Михаиловој влади при враћању на оштрији курс српске националне политике у Турској, а посебно у односу на Босну, где је руска дипломатија желела да спречи свако јачање политичког утицаја Аустрије на развој тамошњих политичких прилика. Отуда, по свој прилици, и аустријска обавештења о руско-српској, односно панславистичкој, пропаганди у Босни.

65 С. С. Татищевъ, Императоръ Николай и иностранные дворы, С. Петербургъ, 1889, 74; XXIII.

66 Историја дипломатије, I, у редакцији В. П. Потемкина, Београд, 441; 444/5.

67 Леополд Ранке, Србија и Турска у деветнаестом веку, Београд, 1892, 321—359.

Али, с друге стране, веома колебљива унутрашња политичка ситуација у Србији, нарочито између 1842. и 1844. г., изазвана борбом кнез-Михаилових присталица и Вучић-Петронијевићеве групе, спутавала је у многоме непосредније ангажовање Србије у развоју прилика у Турској, утолико више што се у самој Србији водила велика, колико јавна толико и потајна, борба за рестаурацију сизеренских права Порте, која је кнез Милош до 1838. г. био свео на минимум. Тек су политичка стабилизација Србије по доласку Александра Караборђевића за кнеза Србије, и руско-турски пристанак на нови ред ствари у земљи омогућили да се после неколико година провизоријума у националној спољној политици Кнежевине Србије колико-толико отпочне са новим радом. Тај нови рад био је везан за снажну личност Илије Гарашанина и његово „Начертаније“, односно био је инспирисан и потпомогнут од оних нових друштвено-политичких снага које су држале нови режим на власти у Србији и упливисале на његову нову унутрашњу и спољну политику. Започета већ у 1844. г., нова национална политика Србије у погледу ослобођења српског народа у Турској, односно јужнословенских народа и у Турској и у Аустрији, уочљивије ће се осетити већ идућих година, да би нешто прилагођена новом историјском развојном току догађаја нашла своју пуну примену у догађајима 1848/49. године и нарочито за време друге владе кнеза Михаила после 1860. г., када се у Србији веома актуелизира питање ослобођење целог српског народа у Турској, па чак и конкретно усваја програм политичке сарадње балканских народа и закључивање политичких савеза тадашњих балканских држава.

На питање у вези са нашом темом: да ли је било политичке акције Србије у Босни за ослобођење од турске власти пре Гарашаниновог „Начертанија“, тј. пре краја 1844. г., може се наћи одговор у позитивном смислу. Остављајући по страни питање ослобађања Босне још од времена првог српског устанка, о чему је пре другог светског рата исцрпније писао професор В. Чубриловић,⁶⁸ у концепцији националне политике готово свих српских влада почевши од последњих година кнез-Милошеве владавине па преко прве владе кнеза Михаила (1839—1842) до режима Уставобранитеља, и пре и после 1844. године, питању ослобођења српског народа у Босни, у ондашњем Босанском пашалуку, посвећивала се велика пажња. Ово питање је одговарало историјским условима тога времена и тежњама народа у поробљеним крајевима, којима је пример ослобођене Србије у првом и другом устанку постао не само идеал политичко-националне слободе већ представљао и животну реалност ослобађања од друштвено-економског система у турској царевини. Друштвени садржај ослобођења босанско-херцеговачког сељаштва од обавеза према турским феудалцима и од притиска веома примитивног апарата управних власти уклапао се у идеолошке оквире националне ре-

68 Васа Чубриловић, *Први српски устанак и босански Срби*, Београд, 1939.

волуције српског народа уопште, уз подршку и ослонац на Србију, која је и сама израсла из народне револуције под Караџорђевићем и Милошем. У потпомагању тог еманципационог процеса босанско-херцеговачког сељаштва, недовољно организованог и другим историјским околностима спутаваног, да се успешно избори за своје ослобођење од турске управе и њених државних, у првом реду аграрно правних, установа, лежао је и прави смисао политичке акције Србије у Босни између 1830-их и 1840-их година.⁶⁹

Владимир СТОЈАНЧЕВИЋ

R é s u m é

Y A-T-IL EU UNE ACTION POLITIQUE DE LA SERBIE EN BOSNIE POUR LA LIBÉRATION ET LE REJET DU POUVOIR TURC AVANT LE «NACERTANIJE» DE GARAŠANIN?

Cette dissertation examine la question de savoir s'il y a eu une activité politique en Bosnie avant 1844, calculée en vue d'opérer le renversement du pouvoir turc, et si cette action avait eu un appui dans la politique de libération nationale de la Serbie de cette époque. Par les documents conservés aux Archives de l'Etat, à Zadar, que rassemblait alors l'administration frontalière autrichienne en Dalmatie, on peut voir que la situation sociale et économique difficile dans laquelle se trouvait la population chrétienne, incitait les représentants distingués de la partie serbe de la population en Bosnie et Hercegovine, en premier lieu les commerçants de Sarajevo et certains prêtres, à travailler à la libération nationale et à l'expulsion du pouvoir turc. Les rapports autrichiens parlent de Sarajevo, Petrovac, Mostar et Skoplje en tant que centres de cette agitation anti-turque; dans lesdits comptes-rendus on constate leurs relations plus intenses avec les «Srbijanci», que l'on considérait orientées en vue du renversement du pouvoir turc en Bosnie et de la rénovation de l'ancien «royaume» serbe, lequel engloberait la Serbie, la Bosnie, l'Hercegovine et le Monténégro. Les Autrichiens considéraient qu'il s'agissait-là des plans d'une propagande politique secrète russo-serbe ou pan-slave. En partant de ces recherches d'archives, l'auteur de la présente dissertation examine également certains traits politiques du prince Miloš et du prince Michel Obrenović,

⁶⁹ Питања која остају да се посебно реше у широј вези са горњим проблемом још су: рад руске дипломатије; улога пољске емиграције међу Јужним Словенима; политичка акција кнеза Милоша из емиграције; томе досад у нашој историографији није била посвећена довољна и дужна пажња.

accomplis d'une manière générale vis-à-vis de la Turquie, et tout particulièrement en Bosnie, en faisant ressortir que même avant le «Načertanije» de Garašanin il y avait eu des rapports politiques entre la population chrétienne, «orthodoxe et catholique», et les pouvoirs serbes, et que la politique nationale de la Serbie avait principalement en vue l'aide aux mouvements de libération en Bosnie, c'est-à-dire l'appui à cette partie des masses populaires qui désirait la liquidation des bases sociales et économiques du système de l'Etat turc, et voulait suivre l'exemple de la Serbie à l'époque du Premier et du Second soulèvement.